

ARTYKUŁY — ARTICLES — PAPERS

„TURYZM” 1991, z. 1

Iwan Pirożnik

SPOŁECZNO-GEOGRAFICZNE PROBLEMY ROZWOJU
WYPOCZYNKU LETNISKOWEGO W ZWIĄZKU RADZIECKIM¹

LES PROBLÈMES SOCIAUX ET GÉOGRAPHIQUES
DU DÉVELOPPEMENT DU REPOS D'ÉTÉ EN URSS

SOCIO-GEOGRAPHIC PROBLEMS OF SUMMER RECREATION
DEVELOPMENT IN THE SOVIET UNION

Doskonalenie przestrzennej organizacji wypoczynku i turystyki jest jednym z ważnych czynników intensyfikacji i podniesienia poziomu społeczno-ekonomicznego rozwoju społeczeństwa socjalistycznego. Funkcje sfery wypoczynku, jako integralnego elementu działalności człowieka, na etapie rozwoju rewolucji naukowo-technicznej przechodzą znaczną ewolucję. Sfera wypoczynku powinna ulec przebudowie od dominującej orientacji na funkcje kompensowania utraconych w czasie działalności produkcyjnej sił fizycznych, intelektualnych i psycho-emocjonalnych w warunkach ekstensywnego rozwoju, na pełnienie funkcji przyspieszonej regeneracji i rozwoju fizyczno-duchowego potencjału człowieka w warunkach intensyfikacji sfery produkcyjnej oraz innych działań człowieka. Realizacja tego celu w znacznym stopniu związana jest z rewizją dominującej roli koncepcji o zasadniczym znaczeniu pracy w przestrzennej organizacji działalności człowieka, jaka ukształtowała się w poprzednich etapach rozwoju i praktyki urbanistycznej. Zwykle jej uzupełnienie elementami społecznymi i akcentami ważności czynnika ludzkiego nie tworzy — zdaniem autora — jakościowo nowego stanu sfery działalności człowieka w społeczeństwie socjalistycznym. Konieczne jest

¹ W ZSRR pojęcie „daczyne ucstki (dacz)” jest odpowiednikiem polskiego terminu „działki (domki letniskowe)”, a „sadowo-ogrodnyje ucstki” — terminu „ogródki działkowe”, natomiast termin „kollektiwnyje ogrody” tłumaczony jest w tej pracy jako „ogrody”.

przyspieszone przejście do koncepcji o dominującym znaczeniu humanizmu w planowaniu i przestrzennej organizacji wszystkich sfer działalności człowieka (praca, warunki życia, wypoczynek). W rozwiązywaniu tego zadania ważną rolę odgrywa optymalizacja środowiska rekreacyjnego, jako systemu podniesienia poziomu zdrowia i rozwoju człowieka w czasie wolnym od pracy. Problem ten jest szczególnie ważny dla mieszkańców wielkich aglomeracji miejskich. Tutaj realną alternatywą dla pogłębiających się procesów urbanizacji i zmian warunków ekologicznych może być optymalizacja środowiska rekreacyjnego i polepszenie warunków wypoczynku w mieście i w strefie podmiejskiej w ramach codziennego i cotygodniowego budżetu czasu.

1. STRUKTURA REKREACYJNEJ DZIAŁALNOŚCI LUDNOŚCI MIEJSKIEJ I ROLA WYPOCZYNKU LETNISKOWEGO

Zapotrzebowanie rekreacyjne mieszkańców wielkich miast charakteryzuje się znacznym dynamizmem. Wyraża się to zarówno w ilościowym wzroście podmiejskich potoków rekreacyjnych, jak i w jakościowych zmianach ich struktury. Na przykład w aglomeracji moskiewskiej liczebność podmiejskich potoków rekreacyjnych zwiększyła się z 0,5 mln osób w 1936 r. do 2,6 — 3,0 mln osób w początkach lat 80-tych, a w roku 2000 — zgodnie z prognozami — przekroczy 5 mln osób. Średni roczny przyrost wielkości potoków weekendowych w 20-leciu 1939—1959 wyniósł 8⁰/₀, w latach 1960—1980 — 13⁰/₀, a w okresie 1980—2000 r. utrzyma się na poziomie 10—11⁰/₀. W Białoruskiej SRR w okresie letnim na wypoczynek w strefie podmiejskiej wyjeżdża 14—15⁰/₀ mieszkańców małych i średnich miast (20—100 tys. ludności), 25—30⁰/₀ — dużych miast (100—200 tys. ludności) i 35—40⁰/₀ — wielkich miast i aglomeracji (300—500 tys.; ponad 1 mln ludności). Badania socjologiczne a także analiza potoków transportowych potwierdzają zależność wielkości podmiejskich potoków rekreacyjnych od wielkości miasta (Pirożnik 1976, Zajcew 1983). Można przy tym zauważyć, że krytycznym progiem wzrostu poziomu potrzeb podmiejskiego wypoczynku jest miasto liczące 100—250 tys. mieszkańców; powyżej tej liczby liniowa zależność poziomu potrzeb zachowana jest tylko w stosunku do zajęć wąsko wyspecjalizowanych (Pirożnik, Zajcew 1984, Potajewa 1987).

Struktura potoków rekreacyjnych w podmiejskiej strefie wielkich aglomeracji (Moskwa — 3,6 mln mieszkańców, Mińsk — 1,6 mln), miasta wielkiego (Homel — 480 tys.) i średniego (Lida — 80 tys.) charakteryzuje się preferowaniem przez ludność wypoczynku w warunkach natu-

ralnych, na wsi oraz w domkach letniskowych i w ogródkach działkowych (tab. I).

Tabela I

Struktura preferencji typów obszarów rekreacyjnych i form usług
w podmiejskich strefach miast (%)

La structure des préférences des types des terrains
de récréation et des formes des services
dans les zones suburbaines des villes (%)

Typy obszarów rekreacyjnych i formy usług	Moskwa	Mińsk	Homel	Lida
Obszary (krajobrazy) naturalne	46,0	37,7	31,1	29,4
Działki letniskowe i ogródki działkowe	28,0	11,0	12,0	4,8
Wsie	7,6	43,0	51,3	61,3
Institucje wypoczynku zorganizowanego	15,0	7,3	5,1	3,7
Usługi turystyczno-wycieczkowe	3,4	1,0	0,5	0,8
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0
Ogólny podmiejski potok rekreacyjny w % ogółu ludności miast	32	30	37	27

Zródło: Zestawiono wg I. Pirożnik, W. Zajcew (1988, s. 104).

Większą popularność wypoczynku w warunkach naturalnych i w ogródkach działkowych w aglomeracji moskiewskiej można wyjaśnić wyższym stopniem urbanizacji i dłuższym okresem zagospodarowywania rekreacyjnego strefy podmiejskiej. Podobnej wielkości potok rekreacyjny (23% ludności miasta) wypoczywających w domkach letniskowych i w ogródkach działkowych obserwuje się w podmiejskiej strefie Leningradu. Natomiast znaczny udział wypoczywających na wsi w podmiejskich strefach miast białoruskich związany jest z ich „urbanistyczną młodością” i dużą liczbą mieszkańców miast w pierwszym pokoleniu — niedawnych migrantów ze wsi.

Ogólnie udział wypoczywających w domkach letniskowych i w ogródkach działkowych waha się od 10—15% ogólnej wielkości potoku rekreacyjnego w średnich miastach (100—150 tys. mieszkańców) do 20% w wielkich miastach i aglomeracjach (350 tys. — 1,6 mln mieszkańców) na obszarze Białorusi. W wielkich aglomeracjach odznaczających się dłuższym okresem zagospodarowywania rekreacyjnego stref podmiejskich (Moskwa, Leningrad) udział wypoczynku letniskowego w ogólnej wielkości podmiejskiego potoku rekreacyjnego jest wyższy i wynosi 25—30%.

W rozwoju wypoczynku letniskowego w aglomeracji moskiewskiej można wyróżnić trzy okresy przyspieszonego wzrostu: 1) w końcu lat 50-tych (1958—1960); 2) w drugiej połowie lat 60-tych (1966—1968); 3) od połowy lat 80-tych (1983—1986) trwający do dzisiaj (Nieudachina 1987). Te etapy powtarzają się we wszystkich wielkich aglomeracjach ZSRR, wykazując w niektórych przypadkach niewielkie opóźnienia lub tylko częściowe nakładanie się. W 1986 r. ogólna liczba ogródków działkowych w ZSRR wynosiła 6,9 mln, a liczba pracowników i członków ich rodzin, mających możliwość korzystania z wypoczynku letniskowego, przekraczała 24 mln osób, stanowiąc około 14⁰/₀ ludności miejskiej ZSRR. Ogólna liczba ogródków działkowych w ZSRR zwiększyła się z 2,3 mln w 1970 r. do 4,1 mln w 1980 i 6,9 mln w roku 1986 (*Narodnoje choziasztwo...* 1987)².

Plany społeczno-ekonomicznego rozwoju ZSRR przewidują przydziałanie w okresie 1986—1990 r. co najmniej 1 mln działek i ogródków rocznie. Tak więc sfera wypoczynku letniskowego charakteryzuje się w ostatnich latach najwyższym tempem rozwoju. Jeśli ogólna liczba ogródków działkowych w ZSRR w latach 1970—1980 zwiększyła się 2,94 razy, co można także porównać z przyrostem w tym okresie liczby miejsc w zakładowych ośrodkach wypoczynkowych, to w domach wypoczynkowych i pensjonatach oraz w sanatoriach zakładowych przyrost liczby miejsc był znacznie mniejszy (odpowiednio: 115⁰/₀ i 173⁰/₀). W tych ostatnich pracownicy są leczeni i wypoczywają codziennie po pracy, nie odrywając się od zajęć zawodowych. Wysoka dynamika i rosnące znaczenie wypoczynku letniskowego w zaspokajaniu potrzeb rekreacyjnych miejskiej ludności ZSRR wynika z faktu, że tylko ta forma pozwala na odpowiedni wypoczynek rodzinie zróżnicowanej pod względem struktury i wieku, na zasadach samoorganizacji i samoobsługi. Ważną rolę, na równi z rekreacyjnymi, odgrywają także funkcje ekologiczne i agrarne ogródków działkowych i działek letniskowych, co wpływa na ich dynamiczny rozwój.

2. WSPÓŁCZESNE FUNKCJE OGRÓDKÓW DZIAŁKOWYCH I WYPOCZYNKU LETNISKOWEGO

Efektywna organizacja działalności rekreacyjnej zależy współcześnie od stopnia realizacji wielu społeczno-psychologicznych i przestrzennych kryteriów.

² Ogółem w 1987 r. 8285,3 tys. rodzin pracowniczych posiadało ogródki działkowe o łącznej powierzchni 532,9 tys. ha, a 5859,2 tys. rodzin — ogrody, zajmujące 423,7 tys. ha. W ogródkach działkowych zezwala się na budowę domku (daczki) do 50 m² z tarasem (mansardą) do 10 m² i pomieszczeń gospodarczych.

Kryterium dynamizmu zakłada zmianę stylu życia w okresie wypoczynku i rekreacji, przejście od sztywnych, ściśle określonych rodzajów działalności produkcyjnej i społecznej do swobodnego wyboru zajęć sportowo-zdrowotnych, kulturalnych, hobbystycznych (kolekcjonerstwo, twórczość artystyczna, zajęcia amatorskie, sadownictwo i in.), różnorodnych form pracy fizycznej i umysłowej, wyraźnie różniących się od pracy zawodowej w sferze produkcyjnej. Kryterium przestrzenne (środowiskowe) dotyczy konieczności zmiany typu przestrzeni (otoczenia), w której działa człowiek w okresie wypoczynku, jej cech architektonicznych i krajobrazowych oraz skali, co można osiągnąć przez przejście od miejsc pracy i stałego zamieszkania w zamkniętych gmachach do otwartych przestrzeni wodno-leśnych, parkowych i innych krajobrazów naturalnych i kulturalnych. Kryterium komunikowania się zakłada zmianę społecznego otoczenia człowieka w okresie wypoczynku, prawo do swobodnego wyboru intensywności i charakteru kontaktów, preferowania otoczenia rodzinnego i małych nieformalnych grup. Kryterium hierarchizacji społecznej polega na zmianie społecznej roli człowieka w czasie wypoczynku, jego funkcji w rodzinie, zespole, nieformalnej grupie. Umożliwia ono realizację tych zdolności, które nie ujawniają się z przyczyn obiektywnych i subiektywnych w działalności zawodowej. Gdyby pod tym kątem przeanalizować strukturę zajęć rekreacyjnych w czasie wypoczynku letniego, wówczas oczywiście na równi z innymi kompleksowymi formami (np. turystyka) wypoczynek letniskowy najbardziej odpowiadałby rekreacyjnym zapotrzebowaniom ludności miast.

Funkcje rekreacyjne wypoczynku letniskowego realizowane są zarówno w okresie urlopów, jak i w czasie weekendu. Wiele zajęć rekreacyjnych cyklu dobowego charakteryzuje się wysokim stopniem kompleksowości i wzajemnych związków, a także różnorodnością funkcji (zdrowotność, poznawanie, obcowanie). Nie ulega wątpliwości, że właśnie wielofunkcyjność wypoczynku letniskowego decyduje o jego intensywnym rozwoju. Na przykład w aglomeracji moskiewskiej 2 mln mieszkańców wypoczywa latem w domkach letniskowych i ogródkach działkowych (Karpel, Rodoman 1987). W strukturze wypoczywających w domkach letniskowych i w ogródkach działkowych podmiejskich stref miast Białoruskiej SRR można wyróżnić — jak wskazują dane analizy społeczno-geograficznej (Zajcew 1983) — trzy kategorie. W strefach aglomeracji i wielkich miast wypoczywający w domkach letniskowych przez dłuższy okres stanowią 37—40%, w okresie weekendu (2—3 dni) — 42—50%, w ciągu jednego dnia — 7—14% ogółu. Dla małych i średnich miast charakterystyczne są proporcje odwrotne: przeważają wypoczywający w ciągu 1 dnia (70—75%), udział wypoczywających przez dłuż-

szy okres (10—12%) jest niższy w porównaniu z odpoczywającymi w czasie weekendu (14—17%).

Funkcje ekologiczne ogródków działkowych są w znacznej mierze związane z przekształceniem krajobrazów, poprawą walorów estetycznych obszarów przeznaczonych na ogródki działkowe, wzrostem powierzchni zielonych na terenach zurbanizowanych. Praktyka organizacji ogródków działkowych w ZSRR przewiduje, że w większości powstają one na użytkach rolniczych o małej zdolności produkcyjnej (gleby niższej klasy), na obszarach leśnych i terenach rezerwowego funduszu ziemi, na obszarach poeksploatacyjnych itp. Na przykład w obwodzie moskiewskim w latach 1958—1983 na ogródki działkowe przeznaczono 43,4 tys. ha (około 70% przydziału wszystkich terenów rekreacyjnych), z których 43% stanowiły rolnicze tereny mało produktywne (zabagnione, zakrzewione), 28% — mało produktywne leśne (wypaleniska, pustkowia), około 17% — tereny przekształcone w wyniku eksploatacji przemysłowej (w tym 14% zajmowały wyrobiska po torfie) (Nieudachina 1987). W Górnośląskim Okręgu Przemysłowym na ogródki działkowe przeznaczono ponad 2 tys. ha gruntów przekształconych przez przemysł. Na ogólną powierzchnię ponad 3 tys. ha ogródków działkowych 49,6% stanowią nieużytki poprzemysłowe, 28,3% — użytki rolne i 22,1% — nieużytki naturalne, na których założono ogródki (Duś 1980). W specyficznych warunkach konurbacji górnośląskiej ogródki działkowe tworzone są również w obrębie miast na nieużytkach, przy magistralach transportowych, w wyrobiskach, na hałdach i in., dzięki czemu zwiększa się powierzchnia terenów zielonych i polepszają się warunki ekologiczne wielkich miast. W przeliczeniu na 1 mieszkańca przypada tu średnio 13,5 m² powierzchni parków i zieleńców oraz 8,6 m² powierzchni ogródków działkowych (początek lat 80-tych), natomiast w niektórych wielkich miastach tego obszaru znaczenie ogródków działkowych jest większe niż parków i zieleńców. Na przykład w Gliwicach na 1 osobę przypada 3,5 m² parków i zieleńców oraz 11,5 m² ogródków działkowych, w Bytomiu — odpowiednio: 8,3 m² i 10,1 m² i w Zabrze — 4,8 m² i 13,8 m² (Duś 1980, s. 162). Tak samo duże znaczenie mają ogródki działkowe na terenie Krakowa, gdzie zajmują one 689,8 ha, czyli 15% ogólnej powierzchni zieleni. Na 1 mieszkańca przypada więc tu 9,3 m² powierzchni parków i zieleńców oraz 9,1 m² powierzchni ogródków działkowych (Nowakowski 1987). Należy podkreślić, że około 70% wszystkich ogródków działkowych w GOP-ie jest ogólnie dostępnych i dysponuje urządzonymi placami do zabaw i wypoczynku (Duś 1980). Rozszerza to rekreacyjne funkcje ogródków działkowych, z których mogą korzystać również mieszkańcy sąsiadujących z nimi osiedli.

Funkcje agrarne ogródków działkowych polegają na poprawie zaopa-

trzenia mieszkańców miast w świeże owoce, warzywa, ziemniaki i in. Według danych Goskomstata SSSR rolnicze wykorzystanie ziemi w ogródkach działkowych jest inne niż w ogrodach. W tych pierwszych 41⁰/₀ ziemi przeznaczają się pod uprawę ziemniaków, 39⁰/₀ — owoców, 17⁰/₀ — warzyw i roślin basztanowych, 3⁰/₀ — kwiatów i in., natomiast w ogrodach ziemniaki zajmują 95⁰/₀ powierzchni. W jednym ogródku działkowym w 1986 r. zebrano średnio 104 kg owoców, 228 kg ziemniaków, 119 kg warzyw i roślin basztanowych. W ogrodach zbiory owoców (3 kg) i warzyw (18 kg) były znacznie niższe, natomiast ziemniaków (404 kg) — wyższe niż w ogródkach działkowych (*Narodnoje choziajstwo...* 1987). Uwzględniając wszystkie ogródki działkowe w ZSRR, w roku 1986 uzyskano z nich 6,3⁰/₀ ogólnych zbiorów owoców, 4,4⁰/₀ — ziemniaków, 3,1⁰/₀ — warzyw. W RFSRR wartości te były odpowiednio wyższe: 16,9⁰/₀ owoców, 7,2⁰/₀ — ziemniaków i 5,6⁰/₀ — warzyw, co stanowi istotne uzupełnienie zaopatrzenia ludności miast w artykuły spożywcze. Ponad 96⁰/₀ zebranych w ogródkach działkowych ziemniaków i 84—94⁰/₀ warzyw konsumowanych jest w rodzinach właścicieli działek, a 17⁰/₀ owoców przeznacza się dla krewnych i znajomych oraz sprzedaje się do zakładów przetwórczych.

Tak więc ogródki działkowe pełnią ważną rolę w wytwarzaniu wielu pracochłonnych rodzajów produktów rolnych, pozwalają mieszkańcom miast na angażowanie się w uprawę ziemi, na racjonalne spędzanie wolnego czasu, na bardziej treściwe wychowywanie przez pracę dzieci w rodzinie.

Oprócz funkcji rekreacyjnych, ekologicznych i agrarnych należy podkreślić również funkcje estetyczne ogródków działkowych, gdyż są one nie tylko efektywnym środkiem wzrostu powierzchni zielonych oraz rekultywacji różnych wyrobisk, obszarów zabagnionych i pustkowi, ale powodują również urozmaicenie krajobrazów i podnoszą ich walory estetyczne.

3. DYNAMIKA WYPOCZYNKU LETNISKOWEGO

I PRZESTRZENNE CECHY ZAGOSPODAROWANIA STREF PODMIEJSKICH

Ogródki działkowe są dynamicznie rozwijającą się gałęzią gospodarki rekreacyjnej. Średnie roczne tempo przyrostu liczby ogródków działkowych w ZSRR w latach 1970—1986 wynosiło 18⁰/₀ i było wyższe od przyrostu liczby miejsc w instytucjach zorganizowanego wypoczynku (12⁰/₀). Największa liczba ogródków działkowych zlokalizowana jest w RFSRR — 74⁰/₀ wszystkich ogródków w kraju. Wartość ta jest znacznie wyższa od udziału tej republiki w liczbie ludności miejskiej ZSRR (57,5⁰/₀). Pod

względem liczby ogródków działkowych przypadających na ludność miejską wszystkie republiki związkowe można podzielić na 4 grupy. Najwięcej ogródków działkowych jest w RFSRR, w Kazachstanie i w republikach nadbałtyckich, gdzie na każdy 1 tys. mieszkańców miast przypada 30—60 ogródków (tab. II). Do drugiej grupy należy Ukraina, Białoruś i Gruzja — 20—30 ogródków. Stosunkowo mało ogródków działkowych jest w Armenii i Kirgizji (10—20 na 1 tys. ludności), a bardzo mało — w większości republik środkowo-azjatyckich, w Azerbejdżanie i w Mołdawii. Te ogólne prawidłowości dotyczą również sieci ogrodów, z wyjątkiem Mołdawii i Kirgizji, gdzie jest ich więcej (por. tab. II).

Tabela II

Wskaźniki zagęszczenia ogródków działkowych i ogrodów
w podmiejskich strefach miast według republik związkowych

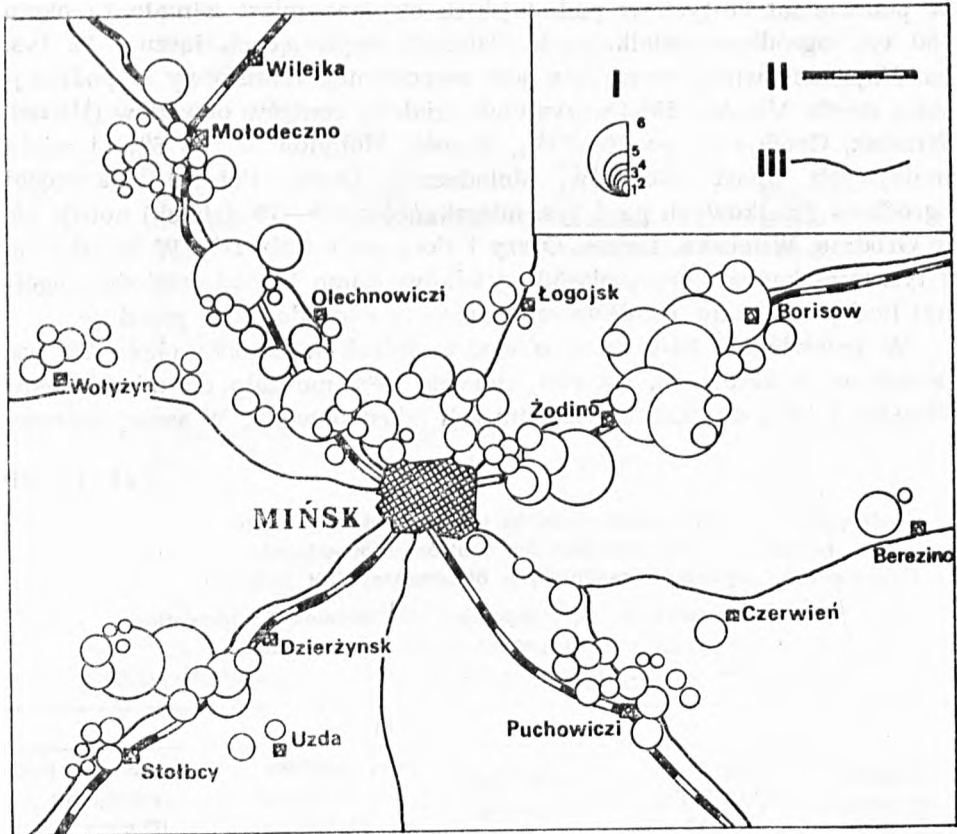
Les indicateurs de la densité des jardins urbains
et des jardins situés
dans les zones suburbaines des villes selon
les républiques fédérales

Republiki	Ogródki działkowe		Ogrody	
	działki/tys. mieszkańców	ha/tys. mieszkańców	działki/tys. mieszkańców	ha/tys. mieszkańców
RFSRR	47,50	3,00	39,60	2,80
Ukraińska SRR	20,40	1,20	18,90	1,50
Białoruska SRR	27,80	1,80	3,80	0,30
Uzbecka SRR	2,40	0,10	0,50	0,06
Kazachska SRR	49,60	3,80	43,70	3,80
Gruzińska SRR	29,80	1,90	—	—
Azerbejdżańska SRR	3,80	0,20	—	—
Litewska SRR	58,90	3,80	36,90	2,90
Mołdawska SRR	1,10	0,05	34,50	1,70
Łotewska SRR	31,30	2,60	72,40	4,60
Kirgiska SRR	18,70	0,90	14,80	1,00
Tadżycka SRR	3,50	0,20	—	—
Armeńska SRR	1,70	0,70	—	—
Turkmeńska SRR	2,20	0,20	3,40	0,20
Estońska SRR	38,50	1,40	51,80	5,70
ZSRR średnio	36,80	2,40	30,60	2,20

Zródło: Obliczono na podstawie: *Narodnoje choziajstwo SSSR za 70 let*, „Jubilejnyj Statistyczny Jeżegodnik”, Moskwa 1987, s. 237, 375.

Najlepiej rozwiniętą siecią lotnisk i ogródków działkowych cechuje się aglomeracja moskiewska. Funkcjonuje tutaj około 2 tys. lotnisk i spółdzielczych ogródków działkowych, które liczą ponad 320 tys. działek.

Z ogólnej liczby ogródków działkowych aż 71⁰/₀ należy do mieszkańców Moskwy, a pozostałe 29⁰/₀ — do mieszkańców innych miast obwodu moskiewskiego. Średnio naliczyć tu można 6,8 działek/km². Uwzględniając współczynnik przeliczeniowy można stwierdzić, że ogólna liczba miejsc wypoczynku w domkach letniskowych wynosi tu 624 tys., co stanowi 49⁰/₀ całego funduszu rekreacyjnego w instytucjach wszystkich typów.

0 10 20 30 40 50 km

Rys. 1. Rozmieszczenie ogródków działkowych w aglomeracji mińskiej

I — powierzchnia spółdzielni ogródków działkowych w ha: 1 — do 3; 2 — 3,1—5,0; 3 — 5,1—10,0; 4 — 10,1—15,0; 5 — 15,1—20,0; 6 — powyżej 20,0; II — linie kolejowe; III — drogi kołowe

Dessin 1. La disposition des jardins rurbains dans l'agglomération de Minsk

I — la superficie des coopératives des jardins rurbains en ha: 1 — jusqu'à 3 ha; 2 — de 3,1 à 5 ha; 3 — de 5,1 à 10 ha; 4 — de 10,1 à 15 ha; 5 — de 15,1 à 20 ha; 6 — plus de 20 ha; II — les voies ferrées; III — les routes carrossables

W aglomeracji leningradzkiej liczba miejsc w domkach letniskowych przekracza 400 tys. Średnie zagęszczenie miejsc w domkach w obwodzie moskiewskim przekracza 13,3/km², a w obszarach największej koncentracji wartość tego wskaźnika jest znacznie wyższa: w rejonie nogińskim — około 95 miejsc/km², w rejonie domodiewskim i krasnogorskim — około 40 miejsc/km² (*Territorialnaja organizacyja...* 1986, s. 103—104).

Dynamicznie rozwija się wypoczynek letniskowy w Białoruskiej SRR. W połowie lat 80-tych w podmiejskich strefach miast istniało tu około 190 tys. ogródków działkowych (działek), zajmujących łącznie 12 tys. ha. Najintensywniej rozwinięty jest wypoczynek letniskowy w podmiejskiej strefie Mińska (25% wszystkich działek), centrów obwodów (Homel, Witebsk, Grodno — po 10—11%, Brześć, Mohylów — po 6%) i wielu mniejszych miast (Borysów, Mołodeczno, Orsza, Połock). Najwięcej ogródków działkowych na 1 tys. mieszkańców (55—75 działek) notuje się w Grodnie, Witebsku, Lidzie, Orszy i Borysowie (tab. III). W Mińsku na 1 tys. mieszkańców przypada 30 ogródków, mimo że pod względem ogólnej liczby ogródków działkowych miasto to zdecydowanie przoduje.

W połowie lat 80-tych w obwodzie mińskim istniało około 70 tys. ogródków działkowych, spośród których 76% należało do mieszkańców Mińska, a 24% do mieszkańców innych miast obwodu. W samej aglome-

Tabela III*

Wskaźniki rozwoju terenów rekreacyjnych
dla mieszkańców centrów regionalnych
systemów osadniczych Białoruskiej SRR (1985 r.)

Les indicateurs du développement des terrains de récréation
pour les habitants des centres régionaux
des systèmes de colonisation de la République de Biélorussie (1985)

Stopień rozwoju	Miasta			
	tereny rekreacyjne (ha/tys. mieszkańców)	parki leśne (ha/tys. mieszkańców)	ogrodki działkowe (działki/tys. mieszkańców)	rekreacyjna baza noclegowa (miejsca/tys. mieszkańców)
1	2	3	4	5
Najwyższy	ponad 1000 Głubokoje Żytkowiczi Mołodeczno	ponad 100 Grodno	ponad 50 Grodno Ljda Witebsk Orsza Borysow Żłobin/ /Swietłogorsk	ponad 100 Mołodeczno Głubokoje

Tabela III (cd.)

1	2	3	4	5
Wysoki	250—350	50—100	35—50	30—70
	Żłobin/ /Swietłogorsk	Bobrujsk Żytkowiczi	Połock/ /Nowopołock	Brześć Połock/ /Nowopołock
	Bobrujsk	Mozyr	Brześć	Witebsk
	Pińsk	Połock/ /Nowopołock	Pińsk	Borysow
	Kriczew	Głubokoje	Homel	Homel
	Mozyr	Homel	Głubokoje	Grodno
	Połock/ /Nowopołock			Żytkowiczi
Średni	100—250	35—50	20—35	20—30
	Grodno	Witebsk	Mińsk	Orsza
	Borysow	Orsza	Mołodeczno	Bobrujsk
	Homel	Pińsk	Mozyr	Mohylew
	Mohylew	Baranowicze	Mohylew	Mozyr
	Lida	Brześć	Baranowicze	Mińsk
	Brześć	Żłobin/ /Swietłogorsk	Sluck/ /Soligorsk	Baranowicze
	Mińsk	Kriczew		Kriczew
	Witebsk			Pińsk
	Sluck/ /Soligorsk			
Niski	poniżej 100	poniżej 35	poniżej 15	poniżej 20
	Orsza	Borysow	Bobrujsk	Lida
	Baranowicze	Mohylew	Kriczew	Sluck/ /Soligorsk
		Lida		Żłobin/ /Swietłogorsk
		Mińsk		
		Mołodeczno		
		Sluck/ /Soligorsk		

a Uwzględniono miasta-centra i miasta powyżej 50 tys. mieszkańców.
Źródło: Badania własne autora.

racji mińskiej utworzono ponad 200 spółdzielni ogródków działkowych, liczących łącznie około 46 tys. działek. Uwzględniając współczynnik pojemności można ocenić bazę letniskową obwodu mińskiego na 180 tys. miejsc przy średniej gęstości 4,4 miejsca/km² (3 razy mniejsza niż w obwodzie moskiewskim). Największa liczba ogródków działkowych w aglomeracji mińskiej koncentruje się w strefie podmiejskiej (rys. 1), co jest charakterystyczne również i dla innych aglomeracji, np. łódzkiej (A. Małczak, 1981, 1986). Tak więc w podmiejskiej strefie Mińska koncentruje się 27% wszystkich ogródków działkowych, Mołodeczna — 22%, Puchowicz — 11%, Smolewicz — 8%. Pod względem ogólnej powierzchni zajmowanej przez ogródki działkowe udział Mińska jest jeszcze większy i wynosi 45%. Średnia gęstość ogródków działkowych wynosi tu ponad

6 działek/km². Wartość ta jest zbliżona do średniej w obwodzie moskiewskim (6,8) i 2—2,5 razy przekracza gęstość ogródków działkowych w rejonie mołodeczneńskim (2,5) i smolewiczskim (2,9). Na obszarach niedawno zagospodarowanych gęstość ogródków działkowych jest znacznie niższa: w rejonie borysowskim i dżerżyńskim jest ona mniejsza niż 2 działki/km², a w rejonie łogojskim i uzdeńskim nie przekracza 0,1 działki/km². Charakterystyczną cechą lokalizacji ogródków działkowych w aglomeracji mińskiej jest ich koncentracja wzdłuż radialnie rozchodzących się zelektryfikowanych linii kolejowych.

Średnia wielkość ogródka działkowego w ZSRR w 1986 r. wynosiła 640 m², przy czym 4,8% działek miało powierzchnię do 300 m², 71,3% — 301—600 m², 15% — 601—900 m², 6,4% — 901—1100 m² i 2,5% — powyżej 1100 m² (*Narodnoje choziajstwo...* 1987, s. 238). W aglomeracji mińskiej średnia wielkość ogródka działkowego zmniejszyła się z 660 m² w początkach lat 70-tych do 600 m² w połowie lat 80-tych. Należy zaznaczyć, że średnia wielkość działek letniskowych w aglomeracji łódzkiej jest znacznie wyższa, gdyż około 37% wszystkich działek ma tam 1001—2000 m² powierzchni, a 36% — powyżej 2000 m² (Matczak 1981)³.

Mimo niewielkiego spadku średniej wielkości ogródków działkowych, charakterystyczną cechą ich przestrzennej lokalizacji jest proces koncentracji. Na przykład w aglomeracji mińskiej w latach 1970—1984 udział kompleksów ogródków o powierzchni od 5 do 15 ha zwiększył się z 45,3% do 52,4%, a o powierzchni do 5 ha — zmniejszył się z 42,4% do 32,4% (tab. IV). Nasilenie się procesów koncentracji odzwierciedlają też zmiany w liczbie udziałowców. Na początku lat 70-tych ponad 61% stanowiły ogródki małe, liczące do 100 członków, natomiast do połowy lat 80-tych udział tych małych ogródków działkowych zmniejszył się do 41%, zaś udział ogródków średnich (101—200 udziałowców) i wielkich (201—500 członków) wzrósł z 35,8% do 55,8%.

Ważną cechą zagospodarowania rekreacyjnego podmiejskich stref w drodze tworzenia ogródków działkowych jest powiększanie się powierzchni i rozszerzanie zewnętrznej granicy zagospodarowywanych terenów (*Tierritorialnaja organizacyja...* 1986).

W początkach lat 70-tych w aglomeracji mińskiej w strefie o promieniu 30 km skoncentrowanych było ponad 71% ogródków działko-

³ Należy wziąć pod uwagę, że działki letniskowe w Polsce istnieją nie tylko w strefach podmiejskich, ale również w obszarach jeziorno-leśnych i górskich, natomiast większość ogródków działkowych — w granicach miast i ma mniejszą powierzchnię. Na przykład średnia wielkość działki w ogródkach działkowych Krakowa wynosi 358 m² (M. Nowakowski, 1987).

Tabela IV

Struktura wielkościowa spółdzielni ogródków działkowych
aglomeracji mińskiejLa structure des coopératives des jardins rurbains
dans l'agglomération de Minsk du point de vue de la grandeur

Wielkość spółdzielni	1970 r.		1984 r.	
	liczba spółdzielni	% ogółu	liczba spółdzielni	% ogółu
Powierzchnia				
spółdzielni w ha:				
do 3,0	25	23,6	26	17,9
3,1— 5,0	20	18,8	21	14,5
5,1—10,0	36	34,0	46	31,7
10,1—15,0	12	11,3	30	20,7
15,1—20,0	6	5,7	11	7,6
powyżej 20,1	7	6,6	11	7,6
Razem	106	100,0	145	100,0
Liczba członków				
spółdzielni:				
do 25	5	4,7	8	5,5
26— 50	16	15,1	14	9,7
51— 100	44	41,5	38	26,2
101— 200	26	24,6	52	35,8
201— 500	12	11,3	29	20,0
501—1000	3	2,8	2	1,4
powyżej 1000	—	—	2	1,4
Razem	106	100,0	145	100,0

Z r ó d ł o: Badania własne autora.

wych, a w połowie lat 80-tych udział tej strefy zmniejszył się 2,4 razy i nie przekraczał 30%. W tym samym okresie wzrosło znaczenie strefy 30—100 km z 28,3% do 66,9% (por. tab. V).

W związku z powiększaniem się powierzchni i zewnętrznej granicy terenów zagospodarowanych w ramach tej strefy zachodzą istotne zmiany, związane z dynamizmem funkcji rekreacyjnych poszczególnych obszarów. Obszary, na których najwcześniej utworzono działki letniskowe i ogródki działkowe (przełom lat 50-tych i 60-tych) w podmiejskiej strefie Mińska (Kryżówka, Ostroszyckij Gorodok, Kołodiszczy, Drażnia, Szczemyslica i in.), leżące w strefie do 30 km, stopniowo tracą swe funkcje letniskowe. Byłe osiedla letniskowe przekształcają się w osiedla-sy-

Tabela V

Rozmieszczenie spółdzielni ogródków działkowych
w aglomeracji mińskiej według stref odległościowych

La disposition des coopératives des jardins rurbains
de Mińsk selon les zones d'éloignement

Strefa (km)	1970 r.		1984 r.	
	liczba spółdzielni	% ogółu	liczba spółdzielni	% ogółu
do 15,0	43	40,6	31	21,4
15,1— 30,0	33	31,1	12	8,3
30,1— 50,0	13	12,3	33	22,8
50,1—100,0	17	16,0	64	44,1
powyżej 100,0	—	—	5	3,5
Razem	106	100,0	145	100,0

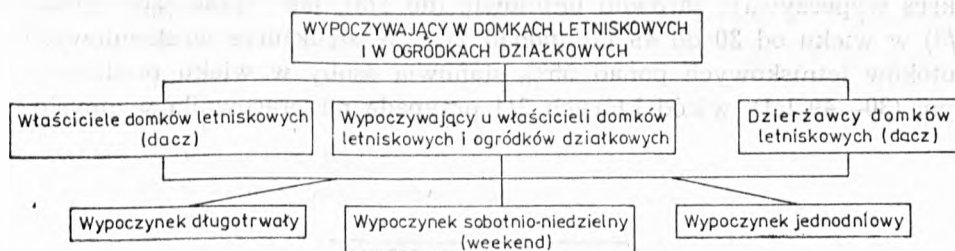
Z r ó d ł o: Badania własne autora.

pialnie. W ich granicach tworzone są wyspecjalizowane zakłady i wydziały mińskich przedsiębiorstw, pojawiają się instytucje lecznicze i naukowo-badawcze. Zjawiska te pozwalają na uznanie tej strefy za „strefę częściowej degradacji” funkcji letniskowych i rekreacyjnych. Poza jej granicami istnieje obecnie wyraźna „strefa stabilizacji” ogródków działkowych, która obejmuje obszar w odległości 30—60 km od Mińska. W tej strefie w ciągu ostatnich 15—20 lat powstały nowe spółdzielnie ogródków działkowych z urządzeniami infrastrukturalnymi, a także utworzyły się nowe jądra koncentracji wzdłuż promieniście rozchodzących się we wszystkich kierunkach zelektryfikowanych linii kolejowych (w kierunku Mołodeczna, Borysowa, Stołbców i Osipowicz). W strefie trzeciej, zawartej w granicach 60—100 km, proces aktywnego tworzenia ogródków działkowych rozpoczął się w pierwszej połowie lat 80-tych. W tej strefie, którą można określić mianem „strefy kształtowania się”, wciąż zakładane są nowe ogródki, które należą do organizacji i przedsiębiorstw nie tylko z Mińska, ale również z innych miast (Mołodeczno, Borysów, Żodino i in.).

Tak więc rozwój wypoczynku letniskowego w strefach wielkich miast dokonuje się skokowo. Ma to związek z okresowymi „falami” przeznaczania gruntów pod ogródki działkowe, przy jednoczesnym znacznym przesuwaniu się zewnętrznych granic (*Territorialnaja organizacyja...* 1986, Nieudachina 1987).

4. STRUKTURA WYPOCZYWAJĄCYCH I TYPY ZAJĘĆ REKREACYJNYCH W CZASIE WYPOCZYNKU LETNISKOWEGO

Analiza struktury i geografii letniskowych potoków rekreacyjnych pozwoliła na stwierdzenie znacznego ich zróżnicowania⁴. Ogólnie, stosując jako kryterium klasyfikacji stopień własności domków letniskowych (działek), można wyróżnić trzy podstawowe kategorie wypoczywających (właściciele, goście właścicieli, dzierżawcy), które — uwzględniając długość okresu wypoczynku — dzielą się na trzy grupy: wypoczywający przez dłuższy okres (powyżej 3 dni), w okresie weekendu (2—3 dni) oraz przez 1 dzień (rys. 2). W cotygodniowej dynamice liczby wypoczy-

Rys. 2. Typologia wypoczywających w domkach letniskowych i w ogródkach działkowych

Dessin 2. La typologie des personnes se reposant dans les maisonnettes estivales et dans les jardins rurbains

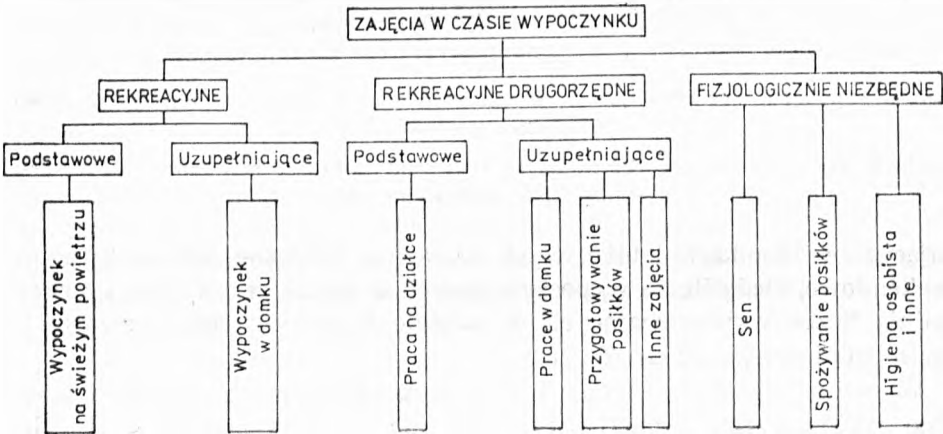
wających w domkach letniskowych wyraźnie widoczne jest maksimum weekendowe, kiedy liczba wypoczywających w piątek przewyższa 1,2 razy średnią liczbę wypoczywających w połowie tygodnia (środa—czwartek), a w sobotę i w niedzielę — 2,2 razy.

Wyraźnie odmienna jest struktura wypoczywających we wspomnianych wyżej strefach: degradacji, stabilizacji i kształtowania się. Dla pierwszej strefy — degradacji — charakterystyczne jest intensywne ciągnięcie letników do Mińska. Ukształtowała się tutaj specyficzna grupa „letników-migrantów”, którzy mieszkają w domku letniskowym i co-

⁴ Wybiórcze badania socjologiczne struktury wypoczywających oraz ich dobowego budżetu czasu prowadzono w latach 1983—1984 w podmiejskiej strefie Mińska.

dziennie dojeżdżają do pracy do miasta, albo będąc na urlopie (na emeryturze) mogą codziennie jeździć do domku, nocując w mieście. W strefie drugiej — stabilizacji — obserwuje się najbardziej zróżnicowaną strukturę wypoczywających, przy znacznym udziale wypoczywających w domkach letniskowych przez dłuższy czas w okresie urlopu czy wakacji. W strefie trzeciej — kształtowania się — przeważają właściciele domków, wypoczywający w czasie weekendu. Niewielki jest udział osób odpoczywających przez dłuższy okres, co ma związek z niedostatecznie jeszcze rozbudowaną infrastrukturą nowych ogródków działkowych.

Biorąc pod uwagę strukturę społeczno-demograficzną letniskowych potoków rekreacyjnych, trudno wydzielić ogólne prawidłowości, ponieważ ten rodzaj wypoczynku zapewnia potrzeby rodziny wielopokoleniowej. Wśród właścicieli domków letniskowych, którzy odpoczywają przez dłuższy okres, ponad 45% stanowią osoby w wieku powyżej 60 lat z przewagą emerytów (do 70%). U właścicieli domków przez dłuższy okres wypoczywają zarówno uczniowie (do 1/3), jak i pracujący (ponad 1/3) w wieku od 30 do 49 lat (ponad 2/5). W strukturze weekendowych potoków letniskowych ponad 55% stanowią osoby w wieku produkcyjnym (30—49 lat), wśród których 3/4 przypada na pracowników umysłowych.

Rys. 3. Struktura zajęć w czasie wypoczynku w domkach letniskowych i w ogródkach działkowych

Dessin 3. La structure des activités pendant le repos dans les maisonnettes estivales et les jardins rurbains

wych i inżyniersko-technicznych⁵. W grupie wypoczywających przez 1 dzień przeważają emeryci i uczniowie.

Zagęszczenie wypoczywających w ogródkach działkowych w strefie wielkich aglomeracji i dużych miast sięga 3,1—3,4 osoby na 1 działkę, a w strefie średnich i małych miast nie przekracza 1 osoby na 1 działkę. Tak więc obciążenie rekreacyjne w strefie aglomeracji i wielkich miast sięga na obszarach ogródków działkowych 50—60 osób/ha, znacznie przekraczając obciążenie w lasach rekreacyjnych (3—10 osób/ha), parkach leśnych (8—15 osób/ha) i jest podobne do obciążeń rekreacyjnych parków (50—100 osób/ha).

Dobowe cykle zajęć odpoczywających na wsi (wypoczynek u krewnych, dzierżawa domów na okres wypoczynku) i w ogródkach działkowych mają głównie charakter rekreacyjny. Udział wypoczywających, dla których prace rolnicze i sadownicze są docelowe, waha się od 1/3 na wsi do 2/5 w ogródkach działkowych. W dobowym cyklu działalności wypoczywających w domkach letniskowych można wyróżnić 3 główne typy zajęć, które można dodatkowo podzielić na 2 rodzaje i które sku-

Tabela VI

Struktura dobowego cyklu zajęć rekreacyjnych
w okresie długotrwałego wypoczynku letniskowego
La structure du cycle des activités pendant les 24 heures
au cas du repos estival de longue durée

Rodzaje zajęć	Mężczyźni		Kobiety	
	minuty	% ogółu	minuty	% ogółu
Wypoczynek na świeżym powietrzu	63	4,4	162	11,3
Wypoczynek w domku	230	16,0	123	8,5
Praca na działce	222	15,4	258	17,9
Przygotowywanie posiłków	9	0,6	120	8,3
Prace domowe	30	2,1	72	5,0
Inne zajęcia	305	21,2	63	4,4
Sen (nocny)	480	33,3	540	37,5
Spożywanie posiłków	60	4,2	60	4,2
Higiena osobista	41	2,8	42	2,9
Razem	1 440	100,0	1 440	100,0

Z r ó d ł o: Badania własne autora z 1983 r.

⁵ Struktura socjalna letników w znacznej mierze określona jest przez typ organizacji czy przedsiębiorstwa, zakładającego spółdzielnię.

piają wszystkie elementarne czynności (rys. 3). W dobowym cyklu zajęć osób wypoczywających przez dłuższy okres w domkach letniskowych, około 1/5 czasu zajmują bezpośrednio zajęcia rekreacyjne, a po 2/5 przypada na drugorzędne rekreacyjne i fizjologicznie niezbędne. W tej utrwalonej strukturze brak jest istotnych różnic między zajęciami kobiet i mężczyzn. Zajęcia rekreacyjne mężczyzn zajmują 21%, a kobiet 20% dobowego budżetu czasu, rekreacyjne drugorzędne — odpowiednio: 40% i 37%, a fizjologicznie niezbędne — 39% i 43%. Analiza struktury zajęć podstawowych wskazuje, że mężczyźni, w porównaniu z kobietami, mniej odpoczywają na świeżym powietrzu (spacery, gry), a więcej czasu spędzają w domku (czytanie, telewizja), znacznie mniej czasu tracą na przygotowywanie pożywienia i na prace domowe (tab. VI). Ogólnie dość zróżnicowana struktura zajęć w okresie wypoczynku letniskowego gwarantuje jego wysoką efektywność rekreacyjną.

Na zakończenie należy podkreślić, że wysoka dynamika rozwoju wypoczynku letniskowego w ogródkach działkowych, zróżnicowany wachlarz ich współczesnych funkcji, rozwój procesów koncentracji wraz z wyraźnym przesuwaniem się granic i zróżnicowaną wewnętrzną strukturą terenów rekreacyjnych, różnorodność zajęć w czasie wypoczynku letniskowego oraz jego duża efektywność rekreacyjna, w znacznym stopniu będą określać perspektywiczne tendencje organizacji podmiejskiego krótko- i długotrwałego wypoczynku ludności miejskiej w ZSRR.

PIŚMIENNICTWO

- Duś E., 1980, *Ogrodnictwo działkowe jako forma rehabilitacji dla środowiska*, [w:] *Przeobrażenia środowiska geograficznego w obszarach uprzemysłowionych i zurbanizowanych*, Sosnowiec, s. 156—163.
- Karpień M. E., Rodoman B. B., 1987, *Problemy rekreacji w priodoochranom rajonowaniu Moskowskiej oblasti*, „Geograficzeskije Problemy Ochrany Prirody pri Organizacji Otdycha i Turizma”, Moskwa, s. 95—104.
- Matczak A., 1981, *Tereny wypoczynkowe w strefie podmiejskiej Łodzi*, „Miasto”, nr 6, s. 9—14.
- Matczak A., 1986, *Budownictwo letniskowe w strefie podmiejskiej Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Folia geographica, z. 7, s. 137—165.
- Narodnoje choziajstwo SSSR za 70 let*, 1987, Jubilejnyj Statisticeskij Jeżegodnik”, Moskwa, s. 237—238.
- Nieudachina E. A., 1987, *Sdwigi w strukturze ziemlepolzowanija Podmoskowija (na primierie ziemielnych otwodow rekreacyjonnogo naznaczenija)*, s 1958 po 1983 g., „Izwestija AN SSSR” ser. geogr., nr 1, s. 92—99.
- Nowakowski M., 1987, *Warunki codziennego wypoczynku w Krakowie*, „Człowiek i Środowisko”, t. 11, nr 1/2, s. 89—114,

- Pi-rożnik I. I., 1976, *Territorialnaja organizacyja prigorodnogo otdycha w Minskoj sistiemie rassielenija*, [w:] *Riekieacyjonnaja gieografija*, Moskwa, s. 120—127.
- Pi-rożnik I. I., Zajcew W. M., 1984, *Riekieacyjonnyje riesursy BSSR i problemy ich racyonalnogo ispolzowanija*, „Prirodnyje i Socyjalno-Ekoniczeskije Usłowija Bieloruskoj SSR”, Mińsk, s. 70—83.
- Pi-rożnik I. I., Zajcew W. M., 1988, *Socyjalno-gieograficzeskije problemy organizacyi zagorodnogo otdycha nasielenija krupnych gorodow*, [w:] *Racyonalnoje prirodopolzowanije w usłowijach Biełorusi*, Leningrad, s. 103—120.
- Po-tajewa G. R., 1987, *Osobiennosti ocenki riekieacyjonno-gieograficzeskogo położenija gorodow BSSR dla usłowij organizacyi kratkowremiennogo otdycha*, „Kompleksnyje Problemy Turizma i Otdycha. Czelowiek—Priroda—Otdych”, Moskwa, s. 210—212.
- Territorialnaja organizacyja otdycha nasielenija Moskwy i Moskowskoj obłasti*, 1986, Moskwa, ss. 176.
- Zajcew W. M., 1983, *Tipologija i niekotoryje osobiennosti razwitija prigorodnogo otdycha w Bieloruskoj SSR*, [w:] *Riekieacyjonnaja gieografija SSSR (aspekty razwitija i razmieszczienija)*, Moskwa, s. 78—91.

Doc. dr Iwan I. Pirożnik
Katedra Geografii Ekonomicznej
Państw Obcych
Państwowy Uniwersytet Białoruski
im. W. I. Lenina
Leninskij prospekt, 4
220080 Mińsk, ZSRR

Wpłynęło:
1 czerwca 1990 r.

Z języka rosyjskiego tłumaczył Tadeusz Szczypek

RÉSUMÉ

Dans les conditions de la révolution scientifique et technique est indispensable la reconstruction de la sphère du repos depuis les fonctions compensatrices prépondérantes jusqu'à la fonction accélérée de régénération et de développement du potentiel physique et spirituel de l'homme. On remarque la croissance dynamique des torrents suburbains dans les conditions de l'urbanisation intensive. Dans l'agglomération de Moscou, l'accroissement annuel moyen dans les années 1939—1954 était de 8%, dans les années 1960—1980 — de 13% et dans les années 1980—2000 il se maintiendra au niveau de 10—11%. On a constaté la dépendance des torrents de récréation de la grandeur de la ville. Dans les conditions de la République Soviétique de Biélorussie pendant la saison d'été les torrents suburbains de récréation comptent 14—15% de la population des villes petites et moyennes (20 000—100 000), 25—30% — de grandes villes (100 000—200 000), 35—45% — des villes grandioses et des agglomérations (300 000—500 000 — plus d'un million et demi d'habitants). On a présenté le développement du repos estival et dans les jardins rurbains concentrant 10—15% du torrent récréatif de la population des villes moyennes et jusqu'à 20% de la population de grandes villes et des agglomérations de la République de Biélorussie.

Au cas de ces grandes agglomérations se caractérisant par une longue période de l'aménagement touristique de la zone suburbaine (Moscou, Lénigrade) la participation du repos estival est plus élevée et atteint 25—30% du total torrent suburbain de récréation (Tabl. I).

En exploitant les matériaux concernant l'URSS et la Pologne on a décrit les fonctions récréatives, écologiques et agraires du repos estival et dans les jardins rurbains. On a constaté que les coopératives des jardins rurbains et les maisonnettes construites sur leurs terrains assurent le repos de longue durée ainsi que celui de weekend. Dans les zones suburbaines de grandes villes et des agglomérations, ceux qui se reposent dans leurs maisonnettes (dont la superficie ne dépasse pas 50 m²) pendant un long espace de temps constituent 37—40% du nombre total des estivants, pendant que les estivants de week-end — 42—50%, et ceux d'un jour — 7—14%.

Les jardins rurbains étant, le plus souvent, fondés sur les terres peu fertiles et les terrains empirés par l'industrie, leurs fonctions écologiques consistent en transformation et amélioration du sol.

La création des jardins rurbains sur les terrains industriels et urbains contribue à l'augmentation de la superficie totale des terrains verts, ce qui améliore la situation écologique et élargit les possibilités du repos de pleine valeur. Les fonctions agraires des jardins rurbains se lient avec la production supplémentaire et l'approvisionnement de la population urbaine en légumes frais, pommes de terre et fruits (3—6% du total de la production en URSS).

On constate les différences quant au niveau du développement des coopératives des jardins rurbains dans les républiques particulières, conformément aux inégales conditions naturelles, sociales et économiques. Elles sont les plus nombreuses en République Fédérative de Russie, au Kazakstan et en républiques baltiques (Tabl. II). On s'est servi de l'exemple de l'agglomération de Moscou pour présenter les tendances du repos estival. La densité moyenne des jardins rurbains est de 6,8 jardins/km², et la base de couchage embrasse le demi de tous les lieux de couchage. On a examiné les fonctions fondamentales du développement du repos estival dans les zones suburbaines des villes de la république de Biélorussie. Dans l'agglomération de Mińsk la densité moyenne des lieux du repos estival est 3 fois plus basse que celle de l'agglomération de Moscou, mais dans la zone suburbaine de Mińsk la densité des jardins rurbains (plus de 6 jardins/km²) est proche de la valeur moyenne de cet indicateur dans le district de Moscou (6,8). On a comparé les quantités des jardins rurbains et des terrains de récréation dans les villes d'arrondissement et de district de la république de Biélorussie (Tabl. III), on a aussi analysé la structure des jardins rurbains selon la grandeur des parcelles et la concentration spatiale dans les zones différentes d'éloignement (dessin 1, Tabl. IV). Dans l'agglomération de Minsk se fait voir la baisse de la participation des jardins rurbains dans la zone jusqu'à 30 km (de 71 à 30% dans les années 1970—1984) et la hausse de la participation dans la zone de 30—100 km de la ville) de 28,3 à 66,9% dans la même période (Tabl. V). L'analyse de la structure intérieure du territoire de repos estival permet de distinguer la zone de dégradation partielle, de stabilisation et de formation des coopératives des jardins rurbains.

Prenant en considération le caractère de propriété et de durée du repos estival, on a distingué des catégories différentes des estivants (dessin 2), on a présenté les différences dans la structure sociale et démographique des estivants se reposant dans les maisonnettes. On a démontré que le maximum de week-end dépasse 2,2 fois le nombre des personnes se reposant pendant 8 jours, et leur nombre total atteint 50—60 personnes/ha, ce qui correspond à la charge de récréation sur les terrains

de parc. Les activités pendant la période du repos estival dans le cycle de 24 heures sont très diverses (Tabl. VI). La cinquième partie du temps est consacrée aux activités directement récréatives, 2/5 — aux activités récréatives secondaires et celles physiologiquement indispensables.

A la fin, on a constaté que la dynamique élevée, la diversité des fonctions, les activités effectives pendant le repos estival définiront au haut degré les tendances perspectives de l'organisation du repos suburbain de la population des villes de l'URSS.

Traduit par Lucjan Kowalski

SUMMARY

In conditions of the scientific-technical revolution it is necessary to remodel the recreation sphere starting from predominant compensation functions and ending with the function of accelerated regeneration and physical-spiritual development of man's potential. There can be observed a dynamic growth of suburban recreation streams in conditions of intensive urbanization. In the agglomeration of Moscow an average annual increment in the volume of these streams amounted to 8 per cent over the years 1939—1954, — 13 per cent in the years 1960—1980, while in the years 1980—2000 it will be maintained at the level of 10—11 per cent. It was found that the volume of recreation streams depends on the size of a city or town. In the Belorussian Republic the suburban recreation streams during the summer period encompass 14 to 15 per cent of the total population inhabiting small and medium-sized towns (20 000 to 100 000), 25 to 30 per cent — large towns (100 000 to 200 000), and 35 to 40 per cent — large cities and agglomerations (300 000—500 000 up to 1,5 million inhabitants). The article describes the development of recreation both in summer cottages and on gardening plots (gardening plot should be understood as a small area of land allotted to individual persons by the municipal authorities or work establishments within town and cities or on their outskirts for gardening purposes), which account for 10 to 15 per cent of the total suburban recreation stream of the population inhabiting medium-sized towns and as much as 20 per cent of the inhabitants from large cities and agglomerations in the Belorussian Republic. In the case of large agglomerations characterized by a long period of the tourist development of the suburban zone (Moscow, Leningrad), the share of recreation in suburban summer cottages is higher and it represents from 25 to 30 per cent of the total suburban recreation stream (Tab. I).

On the basis of materials concerning the Soviet Union and Poland the author has described recreational, ecological and agrarian functions of recreation both in summer cottages and on gardening plots. The performed analysis allows to state that the so-called cooperatives of gardening plots and huts built on them (maximum of 50 m²) are used both for long-term and weekend recreation. The people recreating in suburban zones of large cities and agglomerations for a longer time account for 37—40 per cent, during weekends — 42—50 per cent, and during one day — 7—11 per cent of the total number of people seeking recreation in summer cottages.

Ecological functions of gardening plots are connected with the transforming and enriching of practically barren lands and areas devastated by industry, on which

they are mainly set up. The setting up of gardening plots enlarges the overall green area in the urban-industrial centres, which upgrades their ecological situation and expands possibilities of true recreation. In turn, agrarian functions of gardening plots are connected with additional agricultural production and supply of the urban population with fresh vegetables, potatoes and fruit (3—6% of the total production in the USSR).

Diversified natural and socio-economic conditions in different parts of the Soviet Union account for differences in the development level of the cooperatives of gardening plots in particular republics. Their biggest numbers can be found in the Russian Federal Republic, the Kazakh Republic and in the Baltic republics (Tab. II). On the example of the Moscow agglomeration the author has presented the trends in development of summer-cottage recreation. The average density of gardening plots amounts here to 6.8 plots per km², while their accommodation facilities represent a half of all. There have been examined the main functions of the development of summer-cottage recreation in suburban zones of towns and cities in the Belorussian Republic. In the Minsk agglomeration the average density of summer-cottage recreation places is three times lower than in the Moscow agglomeration, but in the suburban zone of Minsk the density of gardening plots (over 6 plots per km²) approaches the figure for the area of Moscow (6.8). The article contains also a comparison of the number of gardening plots and recreation areas in bigger and smaller towns of the Belorussian Republic (Tab. III) and it presents the structure of gardening plots according to size of plots and their spatial concentration in zones situated at different distances from city centres (Fig. 1, Tab. IV). In the Minsk agglomeration there can be observed a drop in the share of gardening plots within the zone up to 30 km (from 71% to 30% over the years 1970—1984) and an increase in their share in the zone located within a radius of 30 to 100 km from city centres (from 28.3% to 66.9% over the same period — Tab. V). The analysis of the internal structure of the summer-cottage recreation territory allows to distinguish the zones of partial degradation, stabilization and development of gardening plots cooperatives.

On the basis of the ownership type and duration of summer-cottage recreation the author has distinguished different categories of people seeking recreation in summer cottages (Fig. 2) and determined differences in their socio-demographic structure. It has been proved that the weekend maximum exceeds by 2.2 times the average number of people resting in summer cottages during the week, and their overall density reaches 50—60 persons per one hectare, which corresponds to the recreational traffic density in town parks. Activities performed during each day of summer-cottage recreation tend to differ as well (Tab. VI). One-fifth of time is devoted to direct recreation, with secondary recreational activities and those physiologically indispensable occupying two-fifths of time each.

In the final part of the article the author states that high dynamics, diversity of functions and high effectiveness of recreational activities during summer-cottage recreation will be largely determining the future trends in organization of suburban recreation of the Soviet Union's town dwellers.

Translated by Leszek Podbielski